

אנשי נינה

מים ראשונים: הכללת ספר יונה בתפילת יום הכיפורים, מוסיפה גוון מיוחד ל'עיצומו של יום', שכולו סליחה וכפרה פנימיים של עם ישראל. אם בראש השנה מצאנו 'סממנים אוניברסליים': במלכויות - המלכת הקב"ה על כל העולם; בזכרונות - "מעשה עולם" ופקידת "כל יצורי קדם" עוד מימות נח והמבול; בשופרות, הנשמעים באזני "כל יושבי תבל ושוכני ארץ" – יום הכיפורים מתכנס כולו בתוך כנסת ישראל. אפשר בשל גישה בדלנית של "ישראל והעמים", ואפשר בשל צניעות של אי לקיחת אחריות על חטאי העולם כולו והצורך שלו בכפרה. די לנו אם נתמקד בחטאים שלנו. שלושה הווידויים של הכהן הגדול הם: "אני וביתי", "בני אהרון עם קדושיך", ו-"עמך בית ישראל". אין אזכור של תשובה, סליחה ומחילה לכלל בני האדם. לפיכך, יש בקריאה בספר יונה פן שונה ותוספת מיוחדת. מרבית הפרשנות והדרישה בספר יונה מתמקדים בדמותו ומעשיו של יונה: מי הוא יונה ולמה עשה מה שעשה, האמנם חשב שאפשר לברוח מהקב"ה למקום כלשהוא וכו'. אנו נבקש להתמקד באנשי העיר נינה. האם הם רק סטטיסטיים בסיפור שהוא 'עם הפנים פנימה' לעם ישראל, או שגם גורלם, מעשיהם ומחדליהם, גם אלה חלק מעיצומו של יום'.

ויחל יונה לבוא בעיר מהלך יום אחד ויקרא ויאמר עוד ארבעים יום וינינה נהפכת: ויאמינו אנשי נינה באלהים ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם: ויגע הדבר אל מלך נינה ויקם מכסאו ויעבר אדרתו מעליו ויכס שק וישב על האפר: ויזעק ויאמר בניינה מטעם המלך וגדליו לאמר האדם והבהמה הבקר והצאן אל יטעמו מאומה אל ירעו וימים אל ישתו: ויתפסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה וישבו איש מדרך הרעה ומן החמס אשר בכפיהם: מי יודע ישוב ונחם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד: וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרך הרעה וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה: (יונה פרק ג פסוקים ד-י).¹

מסכת תענית פרק ב משנה א – בסדר התענית

סדר תעניות כיצד? מוציאים את התיבה לרחובה של עיר ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין; וכל אחד ואחד נותן בראשו. הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין: אחינו, לא נאמר באנשי נינה: וירא אלהים את שקם ואת תעניתם, אלא: "וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרך הרעה" ובקבלה הוא אומר: "וקרעו לבבכם ואל בגדיכם" (יואל ב יג).²

תלמוד בבלי מסכת תענית דף טז עמוד א – אדם ובהמה תושיע

"ויתכסו שקים האדם והבהמה", מאי הו עבדי? - אסרא הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד, אמרו לפניו: ריבוננו של עולם! אם אין אתה מרחם עלינו - אין אנו מרחמים על אלו.³

¹ לאחר שיונה מתעשת וחוזר לקיים את שליחותו, הוא מגיע לעיר נינה וקורא אליה את הקריאה שנצטווה עליה. התגובה המידית היא: "ויאמינו אנשי נינה באלהים". זה האזכור היחיד בכל הספר של 'אנשי נינה', בפסוק קצר וענייני: "ויאמינו אנשי נינה באלהים ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם" תגובת אנשי נינה היא ספונטנית ופשוטה. בא נביא חיזוני ואדם זר, לא מאנשי עירם וארצם, הוא אפילו לא אומר בשם מי הוא מדבר, אין אזכור שם הוויה כאן, אפילו לא שם 'אלהים' שהוא כללי יותר, והם מיד קוראים צום ומתכסים שקים. משם מגיע הדבר אל המלך וגדוליו. ההשוואה עם מגילת אסתר מתבקשת מאליה. עם היוודע גזירת המן החתומה בטבעת המלך מרדכי לובש שק, אסתר צמה, "שק ואפר יוצע לרבים". הכיוון שם הוא 'מלמעלה למטה'. מההנהגה אל העם. כך גם בשליחות משה להוצאת בני ישראל ממצרים ופקפוקיו: "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי כי יאמרו לא נראה אליך ה'". בספר יונה, הכיוון הוא 'מלמעלה למעלה'. אנשי נינה, באופן ספונטני ובלי לשאול שאלות, הם שעושים את המהפך שיונה כנראה חשב ממנו.

² וכן הוא בגמרא תענית טז ע"א בהרחבה: "הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין. תנו רבנן: אם יש זקן - אומר זקן, ואם לאו - אומר חכם, ואם לאו - אומר אדם של צורה ... אחינו, לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים. שכן מצינו באנשי נינה שלא נאמר בהם וירא אלהים את שקם ואת תעניתם, אלא וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרך הרעה". כך נפתחת מסכת תענית הדנה בסדרי תענית ציבור בכל עת של צרה, מגיפה, עצירת גשמים וכו'. בהמשך, מביאה המשנה אזכור של אברהם, בני ישראל על ים סוף, יהושע, אליהו ועוד, בתפילת "מי שענה". אבל הפתיחה בראש המסכת היא מאנשי נינה! הם הדגם ואב הטיפוס. והגם שאנו אומרים שלא השק והתענית הם העיקר אלא התשובה והתפילה, אנו עושים כמותם. לובשים שק ונותנים אפר מקלה אך מזכירים שלא זה העיקר את התשובה והמעשים. גם מרדכי עשה כך וניתן היה ללמוד ממנו ומאסתר! אבל המשנה והברייתא מזכירות את אנשי נינה! (ראה אגב המקבילה בתוספתא תענית פרק א הלכה ח, שם אין שום אזכור של אנשי נינה ודברי הכיבושין של הזקן הם אחרים לגמרי).

³ מעשיהם נראים כאכזריות קשה וכחוצפה כלפי שמים. (השווה עם ניתוק הפרות מעגליהם בהעלאת ארון הברית משדה פלישתים, שמואל א פרק ו). אבל רש"י על אתר מסביר את מעשיהם ודבריהם כך: "אם אין אתה מרחם כו' - כלומר: כשם שאתה אומר לרחם על אלו, דכתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו - כן תרחם עלינו". ופירוש שטיינזלץ מוסיף: "אם אין אנו ראוים לרחמים -

"ויקראו אל אלהים בחזקה", מאי אמור? אמרו לפנינו: ריבוננו של עולם! עלוב ושאינו עלוב, צדיק ורשע - מי נדחה מפני מי? ⁴ "וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם". מאי ומן החמס אשר בכפיהם? אמר שמואל: אפילו גזל מריש ובנאו בבירה - מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו.⁵

תלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק ב הלכה א – תשבה של רמאות, החצוף מנצח את הכשר

אמר רבן שמעון בן לקיש: תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה. מה עשו? רבי חונה בשם ר"ש בן חלפותא: העמידו עגלים מבפנים ואימותיהם מבחוץ, סייחים מבפנים ואימותיהם מבחוץ. והיו אלה גועים מכאן ואלה גועים מכאן.⁶ אמרו: אם אין אתה מרחם עלינו, אין אנו מרחמים עליהם. זהו שכתוב: "מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר וגוי" [יואל א יח]. א"ר אחא: בערביא עושים כך.⁷

"ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה" [יונה ג ח] - מהו "בחזקה" אמר ר' שמעון בן חלפותא: חציפא נצח לכשירא,⁸ כל שכן לטובתו של עולם.⁹

"וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם" [יונה ג ח] - א"ר יוחנן: מה שהיה בכף ידיהם החזירו, מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו.¹⁰

כתיב: "קָרְעוּ לְבַבְכֶם וְאֵל בְּגָדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֶל ה' אֱלֹהֵיכֶם כִּי חֲנוּן וְרַחוּם הוּא אֲרָךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנָחֵם עַל הַרְעָה" (יואל ב יג). אמר ר' יהושע בן לוי: אם קרעתם לבבכם בתשובה, אין אתם קורעין בגדיכם, לא על בניכם, ולא על בנותיכם, אלא על ה' אלהיכם. למה? "כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה".¹¹

בעלי החיים לפחות ראויים לרחמים". ראה דברינו בפרשת נח [אם אדם חטא בהמה במה חטאה](#) שם הראינו שדרשה זו בגמרא תענית עומדת כנגד דרשה בסנהדרין שמסבירה שהבהמות נכחדו בטענה: "כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל אדם, עכשיו שאדם חוטא - בהמה וחיה למה לי?". ראה כמה פעמים מוזכרות הבהמות בספר יונה, כולל הפסוק האחרון! אנשי נינוה ידעו לשים את הבהמות לפנייהם. מוטיב מרכזי בספר יונה הוא שהבהמה הצילה את האדם: "[אדם ובהמה תושיע ה'](#)". בניגוד למבול, טוענים אנשי נינוה לקב"ה: אם אינך יכול להמית את הבהמה שהרי בהמה חטאה, אף את האדם לא תמית רק תסלח. אולי זו עוד סיבה לסירובו של יונה לשליחות.

⁴ מי מוותר? ברור שהצדיק מוותר לרשע, האדם העלוב, הנח לרצות, מוותר בסופו של דבר למי שמעליב ופוגע בו. איזו מן טענה היא זו?

⁵ אנשי נינוה פעלו מעל ומעבר להלכה. בהלכה יש תקנת מריש (קורת עץ גדולה), כחלק מהתקנה הרחבה שנקרית 'תקנת השבים'. לפי תקנות אלה, אין חכמים כופים על גזלן ששיקע גזילה בתוך בנין לקעקע את הבנין, אלא רק לתת את דמיה. ראה מסכת גיטין פרק ה משנה ה: "העיד רבי יוחנן בן גודגדה ... המריש הגזול שבנאו בבירה שיטול את דמיו מפני [תקנת השבים](#)". ובמסכת סוכה דף לא עמוד א, האשה שקבלה לפני רב נחמן שראש הגולה וכל החכמים יושבים בסוכה שנגזלה ממנה ופסק רב נחמן: "אין לה אלא דמי עציים בלבד". ראה הלכה חמורה עוד יותר לגבי מלווים בריבית, בבא קמא צד ע"ב: "תנו רבנן: הגזלנין ומלוי ברבית שהחזירו - אין מקבלין מהן, והמקבל מהן - אין רוח חכמים נוחה הימנו. אמר רבי יוחנן: בימי רבי נשנית משנה זו; דתניא: מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה, א"ל אשתו: ריקה, אם אתה עושה תשובה, אפילו אבנט אינו שלך! ונמנע ולא עשה תשובה; באותה שעה אמרו: הגזלנין ומלוי רביות שהחזירו - אין מקבלין מהם, והמקבל מהם - אין רוח חכמים נוחה הימנו". וכאן, אנשי נינוה מפרקים ומקעקעים הכל. מעל ומעבר לנדרש בהלכה. האם זה מה שחרה ליונה?

⁶ התרגום לעברית על אחריותנו.

⁷ הירושלמי אינו מתפעל מהפרדת הבהמות מילדיהם ורואה בכך תשובה של רמאות והולכת שולל. ראשית, הרי זו אכזריות וצער בעלי חיים. על בסיס עבירה זו ניתן לעשות תשובה? ושנית, מה לכם ולבהמות? עשו תשובה בעצמכם!

⁸ החצוף, מי שמעיז פנים, מנצח את הכשר, את הישר. ובנוסחאות אחרות "לבישא" במקום "לכשירא", בדומה ל"עלוב" בבבלי.

⁹ פה נכנסנו לקטע קצת יותר סבוך שנראה חולק על המקבילה בבבלי: "עלוב ושאינו עלוב, צדיק ורשע - מי נדחה מפני מי?", בפרט שהוא משתמש כאן בביטוי 'חציפא'. אבל לא כך סבורים מפרשי הירושלמי, אשר קושרים ביטוי זה לביטוי: "חוצפה כלפי שמיא מהני". ראה פירוש פני משה בירושלמי שם: "חציפא נצח לכשירא. מי שהוא חציף נוצח להכשר וכל שכן לטובתו של עולם כביכול ואפילו כלפי שמיא מהני". מקור הביטוי "חוצפא כלפי שמיא" הוא אמנם לגבי בלעם שקם והלך בניגוד לרצון הקב"ה (סנהדרין קה ע"א), אבל מגולגליו השונים של ביטוי זה והקשר עם הביטוי בירושלמי: "חציפא נצח לכשירא" או "לבישא", ובעיקר מהסיומת "כל שכן לטובתו של עולם", נראה שדווקא בדרשה זו אין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי. שניהם דורשים את המילה "בחזקה" באופן דומה ולחייב. על "חוצפא כלפי שמיא" יש עוד לדרוש. ראה דברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך.

¹⁰ גם כאן נראה שהירושלמי מתווכח עם הבבלי ומצמצם מאד את מעשה תיקון החמס והגזל של אנשי נינוה. מה החזירו? רק מה שהיה ממש בכפיהם. כל מה שכבר הכניסו והחביאו בביתם "שהיה בשידה תיבה ומגדל - לא החזירו". שלא לדבר על קעקוע בניין והחזרת מריש וכדומה כפי שדורש התלמוד הבבלי. האם התלמוד הבבלי חש איזו קרבה לאנשי האזור בו הוא חי בעוד שלירושלמי אין שום אמפתיה לחבל ארץ זה משם באו אבות האומה והוגלו אליה כעונש (פסחים פז ע"ב "משגרה לבית אימה")?

¹¹ אפשר שקטע זה הוא כבר דרשה אחרת ואפשר שהוא בכל זאת קשור לדרשות הקודמות. כמשקל נגד לאנשי נינוה ולתשובה שעשו, מביא הירושלמי פסוק ביואל שאומר: אין אתם זקוקים לשקים ולצום, לקריעת בגדים (שהיא גם סוג של עבודה זרה), אלא לקריעת הלב, לתשובה וחרטה מעומקא דליבא. והדרשה מסתיימת בחצי השני של הפסוק: "כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה". דא עקא, שאלה בדיוק המילים של ספר יונה כשהוא נוחח, בתחילת פרק ד שהקב"ה סלח לאנשי נינוה: "כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה" (יונה ד ב). הדמיון בין שני פסוקים אלה הוא ברור ועליו ניתן לומר את מאמר חז"ל: "סיגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאין בסיגנון אחד" (סנהדרין פט ע"א). האם יואל מעודד את בני ישראל לאחר שנסלח לאנשי נינוה? אבל נראה שהירושלמי בשלו, ואין הוא מאמין לתשובתם של אנשי נינוה, ולא בכדי באה דרשה זו המזכירה את ספר יואל בסמוך לדרשות הקודמות. מטרתה להראות שזו הדרך שהנביאים התוו לעם ישראל ואין צורך להזדקק לאומות העולם. בכך, כאילו מצרף המדרש את יואל ליונה (עפ"י סמיכות הדרשות שעשינו). אבל הפסוק בספר יונה עומד בעינו, גם אחרי קובלנותיהם של יואל ויונה, גם אחרי דרשת הירושלמי. הקב"ה סולח לאנשי נינוה וניחם על הרעה. בדיוק אותם

ירמיהו פרק יח פסוקים ו-ח – כחומר ביד היוצר

הכּיּוּצֵר הַזֶּה לֹא אוֹכַל לַעֲשׂוֹת לָכֶם בַּיּוֹם הַזֶּה יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר ה' הִנֵּה כַחֲמֹר בְּיַד הַיּוֹצֵר כִּן אֶתֶם בְּיַד בַּיּוֹם הַזֶּה יִשְׂרָאֵל: רָגַע אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְנִתּוֹשׁ וְלִנְתוֹץ וְלִהְיֶה אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עֲלֵי וְנִחַמְתִּי עַל הַרְעָה אֲשֶׁר חֲשַׁבְתִּי לַעֲשׂוֹת לוֹ.¹²

שמות רבה פרשת כי תשא פרשה מה סימן א – חשוב אותנו כבהמה

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה' רְאֵה אֶתְּהָ אֵמַר אֵלַי הֲעַל אֶת הָעַם הַזֶּה" (שמות לג יב). זהו שכתוב: "רָגַע אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְנִתּוֹשׁ וְלִנְתוֹץ וְלִהְיֶה אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עֲלֵי וְנִחַמְתִּי עַל הַרְעָה אֲשֶׁר חֲשַׁבְתִּי לַעֲשׂוֹת לוֹ" (שם ח). ומי הם?¹³ אלו אנשי נינוה. מה כתוב בהם? "קוּם לָךְ אֶל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה וּקְרֵא עֲלֶיהָ כִּי עֲלֵתָה רָעַתְּם לְפָנָי" (יונה א ב) ואומר: "וַיַּחַל יוֹנָה לְבֹא בְעִיר מֶהֱלַךְ יוֹם אֶחָד וַיִּקְרָא וַיֹּאמֶר עוֹד אֲרַבְעִים יוֹם וְנִינְוָה נִהְיֶה נֶהְפָּקֶת" (יונה ג ד). ואומר: "וַיִּזְמְנוּ אֲנָשֵׁי נִינְוָה בְּאַלְהֵיהֶם וַיִּקְרָאוּ צוּם וַיִּלְבְּשׂוּ שָׂקִים מִגְּדוֹלָם וַעֲדוּ קִטְנִים ... הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה" (שם ה-ח). אמרו לפניו: ריבון העולם, הבהמה אינה יודעת כלום ואתה מזכה אותה, אף אנו חשוב אותנו כבהמה וזכנו כבהמה, שנאמר: "הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה, הַבָּקָר וְהַצֶּאֱנָן, אֵל יִטְעֵמוּ מֵאוֹמָה" (שם ז).¹⁴ מיד: " וַיִּנְחַם ה' עַל הַרְעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה."¹⁵

בראשית רבה פרשת לך לך, פרשה מד סימן יב – שינוי השם ומעשים טובים

ר' יודן בשם ר' אלעזר אמר: שלשה דברים מבטלים גזירות רעות, ואלו הם: תפילה וצדקה ותשובה. ושלשתם נאמרו בפסוק אחד: "וַיִּכְנַעוּ עַמִּי אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עֲלֵיהֶם וַיִּתְפַּלְלוּ וַיִּבְקְשׂוּ פָנַי וַיִּשְׁבוּ מִדַּרְכֵיהֶם הַרְעִים וַאֲנִי אֲשַׁמַּע מִן הַשָּׁמַיִם וְאֶסְלַח לְחַטָּאתָם וְאֶרְפָּא אֶת אֲרָצָם" (דברי הימים ב ז יד).¹⁶ "וַיִּתְפַּלְלוּ" - זו תפילה. "וַיִּבְקְשׂוּ פָנָי" - הרי צדקה ... "וַיִּשְׁבוּ מִדַּרְכֵיהֶם" - זו תשובה. ואח"כ: "וַאֲסַלַח לְחַטָּאתָם וַאֲרַפָּא אֶת אֲרָצָם" - מעשה טוב - מאנשי נינוה שנאמר: "וַיִּקְרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכֵיהֶם הַרְעָה וַיִּנְחַם הָאֱלֹהִים עַל הַרְעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה" (יונה ג ג).¹⁹

מילים של ספר יואל, בדיוק אותם מילים של הסליחה לעם ישראל בחטא העגל: "וַיִּנְחַם ה' עַל הַרְעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ" (שמות לב יד).
 12 הנה ירמיהו אומר דברים ברורים המתמצתים את כל ספר יונה. יש לקב"ה חשבון גם עם הגויים. השגחתו בעולם איננה מצטמצמת לעם ישראל בלבד. גם אצל הגויים יש אזהרה-תשובה-נחמה או התנחמות על הרעה. ברור שירמיהו מכוון שם, בסופו של דבר, לעם ישראל וקורא להם לחזור בתשובה. אבל אין להתעלם מהדוגמא שהוא מביא מעמים אחרים ומעצם דבריו. אז כיצד ניחם ה' על הרעה לאנשי נינוה אם תשובתם היא תשובה של רמיות כדברי הירושלמי? ומה יועילו פסוקים מיואל, לנוכח פסוקים ברורים ביותר אלה של ירמיהו? אגב, פסוקים אלה של ירמיהו הם המקור לפיוט **כחומר ביד היוצר**. ראה דברינו בנושא זה.
 13 מי אלו שירמיהו מדבר עליהם?
 14 ראה השימוש במוטיב הבהמה בתענית ציבור מן הסתם בעקבות אנשי נינוה, מסכת תענית דף טז עמוד א: "ולמה מתכסין בשקים? אמר רבי חייא בר אבא, לומר: הרי אנו חשובין כבהמה".
 15 מדרש שמות רבה בפרשת כי תשא, כאשר משה מבקש שהקב"ה יינחם על הרעה של חטא העגל, מחבר את הפסוק הנ"ל מירמיהו עם ספר יונה ומשם הוא עובר לבקשתו של משה לסליחה, אשר בסוף נענית בפסוק: "וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לעמך". משם אגב ממשיך משה ומבקש שהקב"ה לא רק ינחם על הרעה, אלא ימשיך להנהיג את עם ישראל ויביאם לארץ: "נתמלאת עליהם רחמים? הנהיגם אתה שיעלו לארץ ולא על ידי שליח", ראה דברינו **הנה אנכי שולח מלאך לפניך** בפרשת משפטים. הרי לנו שוב ערכה הגדול של תשובת אנשי נינוה. מדוע הירושלמי לא תומך בקו זה ומפחית בערכה של תשובת אנשי נינוה?
 16 הפסוק מדברי הימים ב' עליו מתבסס מדרש זה הוא המענה של הקב"ה לשלמה אחרי תפילתו בעת חנוכת בית המקדש. מענה שהוא הבטחה/אזהרה מה יקרה: "אם תֵּלֶךְ לְפָנַי כְּאֲשֶׁר הָלַךְ דָּוִד אָבִיךָ וְכוּ", או חס וחלילה: "וְאִם תִּשְׁוּבוּן אֶתְּם וְעִזַּבְתֶּם חֻקוֹתַי וּמִצְוֹתַי אֲשֶׁר נִתְּנִי לְפָנֶיכֶם וְכוּ".
 17 דרשה זו, עד כאן, מצויה גם בתלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק ב הלכה א וסביר שהוא המקור. אלא שמדרש בראשית רבה מוסיף עליו דברים, כפי שנראה. ראה דברינו **תשובה, תפילה, צדקה** ביום הכיפורים, שם אגב הראינו שהמוטיב תשובה-תפילה-צדקה מקורו בירושלמי, ממנו לקחו כל המדרשים והדרשנים, ואין לו מקבילה בתלמוד הבבלי.
 18 ככתוב: "ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם וכו', וכן: 'שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה', שניהם בסמיכות זה לזה, בבראשית פרק יז, כחלק מההבטחה על הזרע, על יצחק, כחלק מביטול גזירת העקרות. ובנים הם חיים.
 19 והמדרש מוסיף שם עוד דברים שמבטלים את רוע הגזירה: שינוי מקום (הציווי "לך לך" לאברהם) ותענית ("יענך ה' ביום צרה", תהלים כ ב). מה שאותנו מעניין הם אנשי נינוה שמהם לומדים שמעשים טובים מבטלים גזירות רעות ופחד יום הדין. ויש לדייק במדרש. לא תשובה עשו אנשי נינוה, ואם עשו, לא את זאת הם באים למדנו. את זה כבר למדנו מהפסוק בדברי הימים. לא בזכות התשובה שעשו, אם עשו, ניצלו אנשי נינוה. גם לא בשל השק והאפר, הצום והצעקה, אלא בזכות המעשים הטובים שעשו! ויש לדייק עוד. בפסוק בדברי הימים כתוב: "וישובו מדרכיהם הרעים", ובאנשי נינוה כתוב: "כי שבו מדרכם הרעה". הרי אלה ממש אותם מילים! ואע"פ כן, מהפסוק בדברי הימים לומדים על התשובה ואילו מהפסוק בספר יונה לומדים על מעשים טובים. כך או

גמרא ראש השנה טז ע"ב – שינוי המעשה

אמר רבי יצחק: ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן: צדקה, צעקה, שינוי השם, ושינוי מעשה ... שינוי מעשה – דכתיב: "וירא האלהים את מעשיהם", וכתוב: "וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה".²⁰

מדרש תנחומא פרשת שמיני סימן ט – הגויים קרובים לתשובה וישראל קשיי עורף

... כך עשו ישראל. כששולח הקב"ה שלוחו לאומות העולם הם עושים תשובה ומתכסים בשק וצמים כמו שעשו אנשי נינוה ... מי שהיתה בביתו קורה אחת או אבן אחת מגזל, הורס הבית ומוציאו ומשיב הגזל.²¹ ובשביל זה היה מתירא יונה להינבא ... אומות העולם מתיראין לפני הקב"ה וקרובים לתשובה וישראל קשיי עורף.²²

מדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת נח פרק י סימן יא – אשור לא היה בחטא דור הפלגה

"מן הארץ ההוא יצא אשור ויבן את נינוה" (בראשית י יא). לפי שראה אשור שבניו מורדין בהקב"ה ובנו עיר ומגדל בארץ שנער במלכות נמרוד - ולמה נקרא שמו נמרוד, שמרד בהקב"ה - יצא מעצתם והלך לו לארץ אחרת. ולפיכך נתן בו הקב"ה רוח ובינה ובנה: נינוה ורחובות עיר וכלה ורסן. ולפי שברח מהם ולא רצה להיות בעצתם למרוד בהקב"ה, לכך כשחטאו בני נינוה אמר הקב"ה ליונה בן אמתו שילך לשם וינבא עליהם. אמר לו הקב"ה: אביהם יצא מארצו לכבודי, לכך לך בשליחות אל בני עירו. מה שלא מצינו בשאר הנביאים שהלכו לעירות של אומות העולם, אף על פי שהיו מתנבאים עליהם.²³

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא כד שובה – קל וחומר מתשובתם של אנשי נינוה

אמרו ישראל לפני הקב"ה: ריבון העולמים, אם עושין אנו תשובה מקבלינו אתה? אמר להם: תשובתו של קין קבלתי ותשובתכם איני מקבל! שנגזרה עליו גזירה קשה ...²⁴ תשובתו של אחאב קיבלתי, ותשובתכם איני מקבל! שנגזרה עליו גזירה קשה ... תשובתן של אנשי ענתות קיבלתי ותשובתכם איני מקבל!²⁵ ... תשובתו של

כך, מדרש בראשית רבה פותח בירושלמי (מאותו הפרק של הירושלמי לעיל, אבל בנושא אחר, של הדברים הקורעים את דינו של האדם), אך ממשיך את הקו של הבבלי לעיל שמשבח את מעשי אנשי נינוה.

²⁰ גם כאן נזכרים אנשי נינוה, אם כי לא בכינויים, אלא אנג הפסוקים מספר יונה. כאן, הביטוי המתאר את מעשיהם של אנשי נינוה איננו "מעשה טוב", אלא "שינוי מעשה". אפשר ששינוי לשון זה מרמז על כך שיותר משעשו מעשים טובים, שינוי אנשי נינוה את דרכם. בחרו ללכת בדרך חדשה, קבלו על עצמם לשנות את מעשיהם מכאן ולהבא. כל המדרשים האלה ועוד כאלה שביא להלן, תומכים לכאורה בגישה החיובית של הבבלי באשר לערך תשובתם של אנשי נינוה. ועל הירושלמי (הראשון) שהבאנו בראש דברינו יש לשאול: אם תשובתם של אנשי נינוה היא תשובה של רמויות, מדוע אנחנו טורחים לקרוא בספר יונה במנחה של יום הכיפורים בעת נעילת שער כי פנה יום? מה יש לנו ללמוד מתשובה פחותה שכזו? לימוד על דרך השלילה?

²¹ ובדיני ישראל תקנו חכמים את תקנת השבים – תקנת המריש, שאין מחייבים את הגזלן להחזיר את הגזילה (רק את דמיה) על מנת שלא לנעול דלת בפני השבים" (המבקשים לחזור בתשובה). ראה מסכת בבא קמא צד ע"ב: "מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה, א"ל אשתו: ריקה, אם אתה עושה תשובה, אפילו אבנט אינו שלך! ונמנע ולא עשה תשובה; באותה שעה אמרו: הגזלן ומלוי רביות שהחזירו - אין מקבלין מהם, והמקבל מהם - אין רוח חכמים נוחה הימנו". לאנשי נינוה לא הייתה תקנת השבים.

²² ובמדרש מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה א: "וכן אנשי נינוה כשעשו תשובה נפקדו עונותיהם של ישראל. וכן אמר מיכה שמעו עמי (מ"א ב), שהגויים עושים וישראל אינם עושים". מדרשים רבים הולכים בדרך זו, שזו הסיבה לכך שיונה סירב ללכת בשליחות מלכתחילה. והדברים מעוגנים בעצם בפשט הפסוקים, כאשר בראש פרק ד, לאחר תשובת אנשי נינוה, מתפלל יונה ואומר: "הלא זה דברי עד היותי על אדמתך על כן קדמתך לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארץ אפים ורב חסד ונקם על הרעה" (יונה ד ב). האם גם כל מקורות אלה תומכים בבבלי כנגד הירושלמי?

²³ כבר נדרשנו נושא שאשור התפלג מדור הפלגה ולא היה בעצת מגדל בבל, בדברינו [אברהם ודור הפלגה](#), ובדברינו [צדיק בדורותיו](#), בפרשת נח. ראה מדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - בראשית אות מט דף לא ע"א (לבראשית י יא): "ארבעה חסידים היו שם בדור הפלגה: שם, ועבר, ונח, ואברהם. שם ועבר ואברהם הטמינו עצמן. אשור פירש מהם, שנאמר: מן הארץ ההיא יצא אשור, אל תקרי מן הארץ ההיא, אלא מן העצה ההיא. הלך ובנה נינוה, לפיכך חמל עליו בימי יונה ולא הפכה. אבל נח עמד ומסר עצמו על קדושת השם והיה מוחה בהם, ולא קבלו ממנו". מדרש זה הוא מהמדרשים החזקים בזכותו של נח (ופחות בזכותם של אברהם, שם ועבר) ועל כך עמדנו בדפים הנ"ל. כאן מעניין אותנו הקטע של אשור והקשר של דור הפלגה עם ספר יונה ופרשת העיר נינוה. ראה בהקשר זה גם מדרש בראשית רבתי פרשת נח י יא עמוד 59: "בשעה שאמר הקב"ה ליונה: קום לך אל נינוה, אמר לו יונה: ריבון העולמים, מה נשניתני אני מן הנביאים שהם מתנבאין ממקומן אל העיירות ועל האומות ולי אתה אומר לך אל נינוה? - איני עושה זה אלא שאני פורע מה שעשה זקנם עמי, שהניח ארצי ויצא בשביל כבודי, שנאמר: מן הארץ ההיא יצא אשור". סירובו של יונה לצאת לשליחות היא פגיעה ברצונו של הקב"ה לשלם גמול למי שפעל כראוי ופרש מהעצה הרעה של אנשי המגדל. סירובו של יונה לצאת לשליחות זו הוא גם סירוב להביט בהיסטוריה מעבר לכתף של אברהם אבינו ולהבין למה נכתבו פרשות בראשית ונח ולא התחילה התורה מאברהם. והרי לנו מקדמה לספר בראשית בו נתחיל לקרוא אחרי חגי תשרי.

²⁴ ולא עשה תשובה שלימה, אלא: "כמפשיל דברים לאחוריו וכגונב דעת העליונה ... כמפייס וכמרמה בבוראו".

²⁵ אנשי ענתות הצרו מאד לירמיהו. ראה ירמיהו פרק יא. אבל נזכרים שוב בספר עזרא ב ג ובספר נחמיה ז כז ברשימת העולים בשיבת ציון. ראה ויקרא רבה י ה, פרשת צו: "על דעתיה דרבי יהושע בן לוי דאמר תשובה עשתה את הכל, ממי את למד? מאנשי ענתות שנאמר (ירמיה יא) כה אמר ה' וגו' הבחורים ימותו בחרב. וכיון שעשו תשובה זכו להתחסס שנאמר (נחמיה ז) אנשי ענתות מאה ועשרים ושמונה".

מנשה קבלתי ותשובתכם איני מקבל! ... תשובתן של אנשי נינוה קיבלתי ותשובתכם איני מקבל! שנגזרה עליהם גזירה קשה ... אמר ריש לקיש: תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה ...²⁶

תלמוד בבלי מסכת יבמות דף צח עמוד א – אחריתו של יונה בימי ירבעם השני

אמר מר: "ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר" - שנית דברה עמו שכינה, שלישיית לא דברה עמו. והא כתיב: "הוא השיב את גבול ישׂראל מלבוא חמת עד ים הערבָה כְּדָבַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר דָּבַר בְּיַד עֲבָדוֹ יוֹנָה בֶן אֲמִתִּי הַנְּבִיא אֲשֶׁר מִגַּת הַחֶפְרָ" (מלכים ב יד כה)²⁷ אמר רבינא: על עסקי נינוה קאמר. רב נחמן בר יצחק אמר, הכי קאמר: כדבר ה'... אשר דבר ביד עבדו... הנביא, כשם שנהפך לנינוה מרעה לטובה, כך בימי ירבעם בן יואש נהפך להם לישראל מרעה לטובה.²⁸

שנה טובה ותטיב לנו החתימה
מחלקי המים

²⁶ מכאן ממשיך מדרש פסיקתא דרב כהנא, שבד"כ הולך בדרכו של הירושלמי, בדיוק לפי הירושלמי לעיל שמותח ביקורת על כנות ואמיתות תשובתם של אנשי נינוה, הביקורת על מה שעשו לבהמות, הדרשה על "חציפה נצח לבישה", החיבור לספר יואל ועוד. כל זאת, בלשון הירושלמי בדיוק. מה החידוש של הפסיקתא? מה הוא מוסיף על הירושלמי? התשובה: החיבור לכל שאר 'בעלי התשובה', מהם רשעים גמורים שתשובתם גם היא די מפוקפקת. בחיבור זה טמון הפתרון לירושלמי לעיל, לשאלה: אם הוא מפחית בערכה של תשובתם של אנשי נינוה, מדוע אנחנו טורחים לקרוא בספר יונה במנחה של יום הכיפורים בעת נעילת שער כי פנה יום? התשובה: בגלל תשובת הרמאות שלהם. יש כאן קל וחומר ועידוד לכל מי שמפקפק וחושש שמא תשובתו אינה שלימה. שמא לא קיים תשובה-תפילה-וצדקה כראוי. לנוכח הפירוש של התלמוד הבבלי שאנשי נינוה קעקעו את בתיהם על מנת להחזיר כל שמץ של גזילה ולתקן כל עוולה, יכול המתפלל בשעת מנחה ביום הכיפורים לקבל פיק ברכיים. שמא כל תשובתו אינה שלימה, שמא תפילתו בחזקה היא "חציפא כלפי שמיא"? בא מדרש פסיקתא דרב כהנא ומפיס את דעתו ואומר: הלוא אתה בקל וחומר פשוט מאנשי נינוה. את תשובת הרמיות שלהם קיבל הקב"ה ואותך לא יקבל? את קין, אחאב, מנשה ואנשי ענתות קיבל הקב"ה ואותך לא יקבל?

²⁷ מדובר במלך ישראל ירבעם בן יואש (ירבעם השני) אשר זכה לגבולות ממלכה נרחבים למרות שהיה מלך רשע. ראה המשך הפסוקים שם: "כִּי רָאָה ה' אֶת עֲנֵי יִשְׂרָאֵל מְרָה מְאֹד וְאָפֶס עֲצוּר וְאָפֶס עֲזוּב וְאִין עֲזָר לְיִשְׂרָאֵל: וְלֹא דָבַר ה' לְמַחֲוֹת אֶת שְׁם יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וַיּוֹשִׁיעֵם בְּיַד יְרֻבְעִם בֶּן יוֹאָשׁ."

²⁸ התמקדנו באנשי נינוה, אך משום שהזכרנו את יונה שמיאן לצאת לשליחות שמא יעשו אנשי נינוה תשובה ויצא קיטרוג על עם ישראל (מדרש תנחומא לעיל), נראה ראוי לסיים במדרש זה ממנו משתמע, לפחות עפ"י שיטתו של רב נחמן בר יצחק, שהייתה ליונה אחרית טובה גם כלפי עם ישראל ועוד בימיו של מלך רשע כירבעם השני. נראה ראוי להפטיר את הפטרת יונה ביום הכיפורים בדרשה זו, שהרי אם למלך רשע כירבעם "נהפך להם לישראל מרעה לטובה", לכל אחד יש סיכוי ...